

ГНОСЕОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «РИНОК ПРАЦІ»

Ринок праці є невід'ємним елементом ринкового механізму господарювання, що має специфічні якості. А.М. Колот характеризує ринок праці як найскладніший елемент ринкової економіки [1, 184]. В.І. Герасимчук вважає, що в системі ринкової економіки ринок праці є похідним від ринку товарів і послуг [2, 9]. В. Боровик, О. Єрмакова і В. Похвошев згодні з Е.О. Сухаревою, яка визначає ринок праці як складову частину структури ринкової економіки, що функціонує в ній разом з іншими ринками [3, 27]. Проте незалежно від того, як економісти визначають його місце і роль у ринковій економіці, поняття «ринок праці» (далі – поняття) є одним із найбільш затребуваних в економічній теорії. Інтерес до нього постійно зростає, оскільки змінюються умови взаємодії роботодавців і найманих працівників. Слід погодитися з думкою В. Приймака, що з розвитком ринкових відносин і становленням системи соціального партнерства змінився механізм функціонування ринку праці [4, 3]. На зміну одним тенденціям завжди приходять інші, що потребують наукового пояснення. У цій ситуації з'являється необхідність у розробці інструментарію наукового пізнання, який би з максимальною науковою об'єктивністю дозволив уточнити значення змін на ринку праці.

Багато з тих, хто обрав предметом дослідження економіку праці, вважають науковим обов'язком ревізувати дефініції поняття. В. Боровик, О. Єрмакова і В. Похвошев підкреслюють наявність

різних визначень ринку праці [3, 27]. Існують роботи, присвячені систематизації наукових поглядів на це поняття. Так, І. Петрова пропонує три способи, що дозволяють розкрити сутність ринку праці [4, 53]. Разом із тим для більшості економістів виявлення його суті є справою цілком природною. Так, з точки зору Ю. Одегова і Г. Руденко, ринок праці – це система соціально-економічних відносин. Вони стверджують, що даний погляд властивий сучасній російській економічній науці. Але при цьому автори підкреслюють соціально-економічний і суспільний характер відносин [5, 105-106]. В.М. Петюх вважає ринок праці «категорією, що характеризує систему соціально-економічних відносин» [7, 14]. Для В.І. Герасимчука і В.В. Близнюка – це

система соціально-економічних відносин [8, 5; 9, 2]. В.Я. Брич замінює слово «система» словосполученням «широкий спектр», а характер відносин визначає як соціально-трудова [10, 5]. З позицій регіонального рівня А.О. Горова уточнює, що ринок праці – це не просто система, а система організації соціально-економічних відносин [11, 3]. Аналогічної позиції дотримується І.Б. Шевченко, характеризуючи ринок праці як суспільно-економічну систему, котра охоплює цілісну сукупність відносин [12, 2-3]. В енциклопедичних джерелах ринок праці характеризується як сукупність (підсистема) відносин власності [13, 247]. На думку Д.П. Богині і О.А. Грішної, ринок праці – це перш за все система суспільних відносин [14, 48; 15, 129-130]. Вони виділяють широке

© Кратт Олег Адольфович – доктор економічних наук, професор.
Національний технічний університет, Донецьк.
Будякова Олена Юрївна – аспірант.
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Донецьк.

коло трудових відносин як об'єкт політики ринку праці [14, 49]. С.Ю. Калінкіна бачить у цьому особливу систему відносин [16, 9]. В.В. Самойленко лаконічно визначає ринок праці як відносини [17, 4].

Навіть такий короткий розгляд дефініцій дозволяє дійти таких висновків. По-перше, при з'ясуванні суті ринку праці використовувалися шаблони, властиві хрестоматійному розумінню ринку, бо, визначаючи семантику категорії «ринок», більшість економістів акцентує увагу на відносинах між суб'єктами [13, 235; 18, 6; 19, 19; 20, 53; 21, 16]. Отже, ринок праці є одним із видів ринкових відносин. Але при цьому таке очевидне розуміння не дозволяє визначити формальну структуру поняття, яка дає можливість виявити істотне, релевантне для розв'язального пізнавального завдання. По-друге, використання явної форми дефініцій дозволяє зосередити увагу на значенні термінів, що складають його. У синтаксичних конструкціях «система соціально-економічних відносин», «широкий спектр соціально-трудова відносин», «сукупність (підсистема) відносин власності», «система суспільних відносин», «система відносин» слова «система», «сукупність», «підсистема», «спектр», «суспільний» і сполучення «соціально-економічні», «соціально-трудова» є залежними. Саме вони поширюють головне слово у понятті – «відносини». Слова «система», «сукупність», «підсистема», словосполучення «широкий спектр» характеризують високий рівень складності відносин суб'єктів даного ринку. У свою чергу, словосполучення «соціально-економічні» і «соціально-трудова», а також слово «суспільні» характеризують якість (сутність) відносин. Таким чином, категорія «відносини» є базовою для розуміння

суті ринку праці. Дане тлумачення поняття має принципове значення.

Оскільки ринок праці являє собою складну систему відносин, то для його вивчення використовується об'єктно-орієнтована декомпозиція, що дозволяє розділити систему, обравши як критерій приналежність її елементів до різних абстракцій даної проблемної сфери.

Мета статті – з'ясувати формальну структуру поняття «ринок праці» за допомогою використання як основних градієнтів, що ідентифікують ринок праці, типологічних рис, іманентних категорій «відносини».

Відносини можна розглядати з трьох ракурсів. Перший – філософський, оскільки дослідження загальних відносин є прерогативою філософії. Основи розуміння семантики категорії «відносини» закладені у працях Аристотеля, Г. Гегеля, Д. Локка, Г. Лейбніца. У сучасній філософії при визначенні суті категорії «відносини» вивчення стійких або повторюваних взаємозв'язків між речами, явищами і процесами домінує над описом, класифікацією і зіставленням окремих їх властивостей [22, 132-133; 23, 175; 24, 81; 25, 22; 26, 176]. Відносини дуже різноманітні: просторові і часові, причинно-наслідкові, загального і часткового, форми і змісту, зовнішнього і внутрішнього тощо. Різноманіття визначається змістом обов'язкових компонентів, що становлять структуру відносин. Як останні В.І.Свідерський називає об'єкти відносин, самі їх відносини, їх основу, матеріальний фон і результат. Об'єкти є носіями відносин. Під відносинами розуміється тип залежності і взаємозалежності об'єктів. У свою чергу, залежності і взаємозалежності носіїв відносин породжуються відповідною основою. Матеріальний фон відносин становлять умови, в яких формується реальна

залежність і взаємозалежність об'єктів. Результатом є якість ціле, створюване відносинами [25, 30-33]. Використовуючи основні компоненти структури, відносини можна трактувати як результат, досягнутий унаслідок виникнення залежності і взаємозалежності між об'єктами на певній основі в реальних умовах. По суті, компоненти структури відносин є нічим іншим, як градієнтами, що відрізняють дану категорію від інших.

Слід зазначити, що ні в логіці, ні в математиці не ставиться завдання систематизації різноманіття емпіричних відносин. Це пов'язано з тим, що конкретна залежність і взаємозалежність об'єктів породжуються реальним процесом, а відносини на рівні загальності означають залежність і взаємозалежність між об'єктами, опосередковані будь-якою єдиною, віртуальною основою. Таким чином, ринок праці як елемент діяльності ринкового механізму відображає емпіричні соціально-економічні відносини, які є частиною суспільних.

Другий ракурс – суспільствознавчий, оскільки суспільні відносини становлять особливий тип, а поняття «суспільні відносини» є предметом вивчення суспільствознавців. Характеризуючи сутність суспільних відносин, вони, як правило, у загальних рисах розкривають суть усього комплексу відносин, існуючих у суспільстві, але при цьому прерогатива надається економічним відносинам. Дослідники одностайні в тому, що суспільство – це цілісна система, а економічна сфера суспільного життя разом із соціальною, політичною і духовною є однією з її підсистем [27, 9; 28, 9]. Під суспільними відносинами розуміються не тільки різноманітні форми [27, 7], але й результати та умови взаємодії і взаємозв'язку, що виникають у

процесі діяльності між соціальними групами і всередині них [28, 24]. Виходячи з такого тлумачення, економічні відносини являють собою різноманітні форми, результати та умови взаємодії і взаємозв'язку, що з'являються і формуються в економічному просторі між господарюючими суб'єктами. Однак питання про те, чи є відносини, що виникають на кожній з фаз відтворювального циклу, частиною економічних або входять до виробничих, залишається полемічним [29, 16-21].

Таким чином, ринок праці може бути поданий як універсальний механізм розвитку людства, демонструючий надіндивідуальний порядок соціального буття, закономірності якого неможливо пояснити, ґрунтуючись на розумінні індивідуальностей суб'єктів, представлених на цьому ринку, або суті відносин між ними. Саме з цих позицій Д.П. Богиня та О.А. Грیشнова характеризують ринок праці як «механізм, що забезпечує узгодження ціни та умов праці між роботодавцями і найманими працівниками та регулює попит і пропозицію» [14, 48]. В. Боровик, О. Єрмакова і В. Похвощев розділяють думку Е.О. Сухаревої, для якої ринок праці виступає як інститут або механізм, що забезпечує взаємодію основних суб'єктів ринку праці [3, 27]. У свою чергу, В.М. Петюх вважає ринок праці системою механізмів: купівлі – продажу робочої сили; забезпечення зайнятості найманою працею як частиною механізму забезпечення зайнятості всього населення; соціального захисту найманих працівників як частиною механізму соціального захисту всього населення; формування та розвитку робочої сили; узгодження попиту і пропозиції робочої сили тощо [7, 14]. У методологічному відношенні С.Ю. Калінкіна розглядає категорію «ринок праці» з позицій загального

процесу відтворення особливого товару «робоча сила» [16, 7]. При цьому немає протиріччя в розумінні ринку праці, оскільки механізм демонструє відносини у дії.

Третій ракурс – економічні відносини розглядаються у рамках політекономії, а отже, такий ракурс можна назвати «загальнотеоретичним». Політекономія вивчає сутність, закони і закономірності соціально-економічних відносин, а також поведінку суб'єктів у процесі виробництва, привласнення і споживання матеріальних благ. Н.В. Герасимов стверджує, що лише завдяки відповідній системі відносин індивіди утворюють соціально-економічну спільність [30, 30]. При переході з рівня загальності на рівень соціально-економічних відносин градієнт «об'єкти» трансформується на «сторони» або на «суб'єкти», градієнт «безпосереднє відношення» – на «характер залежності (взаємозалежності)», «основа» – на «об'єкт», «матеріальний фон» – на «реальні умови». При характеристиці ринку праці як особливого типу ринкових відносин використовуються атрибути соціально-економічних відносин.

Таким чином, демаркація економічних і загальнонаукових теорій стосовно використання розділу логіки теорії визначень для аналізу поняття «ринок праці» забезпечила зведення складного до більш простого, складних побудов до зовні спрощених логічних моделей. Запропонований підхід до розуміння дозволяє уточнити і прояснити суть ринку праці. Надалі автори припускають надати цілісну характеристику градієнтів, що характеризують ринок праці.

Література

1. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика

регулювання: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 230 с.

2. Герасимчук В.І. Формування ринку праці в умовах трансформації економічної системи України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.2002 / НЦ ЗРП НАН України та Мінпраці України. – К., 1997. – 24 с.

3. Боровик В., Ермакова Е., Похвоцев В. Системний кризис в области занятости // Федерализм. – 2002. – № 1. – С. 25-46.

4. Приймак В. Пропозиція робочої сили на поточному ринку праці України та її багатофакторний аналіз // Україна: аспекти праці. – 2001. – №2. – С.3-9.

5. Петрова И. Процесс сегментации рынка труда Украины // Экономика Украины. – 1995. – №9. – С.52-61.

6. Одегов Ю., Руденко Г. Внутренний рынок труда в системе социально-трудовых отношений // Вопр. экономики. – 2004. – № 3. – С. 105-114.

7. Петюх В.М. Ринок праці: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 288 с.

8. Герасимчук В.І. Трансформація зайнятості і проблеми соціалізації ринку праці в перехідній економіці: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.09.2001 / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К., 2002. – 32 с.

9. Близнюк В.В. Регіональні особливості ринку праці в Україні: методологія дослідження, аналіз та прогноз: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.2001 / Інститут економіки НАН України. – К., 2001. – 20 с.

10. Брич В.Я. Трансформація ринку праці та її вплив на життєвий рівень населення (теорія, методологія, тенденції розвитку): Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.09.2001 / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2004. – 36 с.

11. Горова А.О. Регулювання регіонального ринку праці в системі соціально-економічних відносин:

Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.2001 / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2003. – 20 с.

12. Шевченко І.Б. Регулювання регіонального ринку праці за умов структурної трансформації економіки (на прикладі Тернопільської області): Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.2001 / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2003. – 16 с.

13. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Видав. центр “Академія”, 2002. – 952 с.

14. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці: Навч. посібник. – 2-ге вид. – К.: Знання-Прес, 2001. – 313 с.

15. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 559 с.

16. Калинкина С.Ю. Управление рынком труда: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.2005 / Челябинский гос. ун-т. – Челябинск, 1995. – 22 с.

17. Самойленко В.В. Розвиток теоретико-методичних основ регулювання ринку праці: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.2001 / Харківський нац. екон. ун-т. – Харків, 2005. – 20 с.

18. Маршалл А. Принципы экономической науки: Пер. с англ.: В 3 т. – М.: Прогресс, 1993. – Т.2. – 310 с.

19. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель: Пер. с англ. – М.: Туран, 1996. – 496 с.

20. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: Пер. с англ.: В 2 т. – М.: Республика, 1992. – Т. 1. – 399 с.

21. Селезнёв В. Основы рыночной экономики Украины. – К.: А.С.К., 2002. – 656 с.

22. Райбекас А.Я. Вещь, свойство,

отношение как философские категории. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1977. – 243 с.

23. Шептулин А.П. Система категорий диалектики. – М.: Наука, 1967. – 375 с.

24. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.

25. Свидерский В.И. О диалектике отношений. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1983. – 137 с.

26. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН. – М.: Мысль, 2001. – Т.3. – 692 с.

27. Обществознание / Под ред. А.В. Опалёва. – М.: Юнити-Дана, 2000. – 327 с.

28. Общественные отношения и формирование нового человека / Под ред. А.И. Комаровой, В.М. Пичи. – Львов: Світ, 1990. – 300 с.

29. Волчков Н.А. Результаты общественного производства: Политэкономическое исследование. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. – 144 с.

30. Герасимов Н.В. Экономическая система: генезис, структура, развитие. – Минск.: Навука і тэхніка, 1991. – 351 с.